

Данка Лајић-Михајловић

ИСТОРИЈАТ ТРОГЛАСНИХ ГАЈДИ У СВЕТЛУ МИГРАЦИЈА

Апстракт: У трагању за расадиштем мултинационалних инструмената важан путоказ могу бити миграције становништва на просторима где се одређени инструмент среће. На овај начин је уочено да се територија распрострањавања трогласних гајди у индикативној мери подудара са подручјем културних утицаја српског народа. Узимајући у обзир резултате лингвистичких истраживања и музичко "окружење" трогласних гајди (сродне инструменте и вокалне облике), чини се да Србима припада важна, ако не и кључна улога у историјату овог типа свирала са мешином.

Кључне речи: трогласне гајде, мултинационални музички инструмент, историјат, акултурација, миграције, Јужни Словени, Срби, Мађари, Хрвати, Герлах.

Музички инструменти су по својој онтолошкој суштини део духовне културе, продукт човековог уметничког, креативног бића, али је неспорна њихова предметна појавност, они су "најматеријалнији" део музичке културе. Познато је да се током акултурационих процеса најлакше размењују предмети,¹ па се инструменти преузимају из других култура много чешће него елементи вокалне фолклорне музике. Уочено је да и међу инструментима постоје различите категорије: они који немају фиксирани висине тонова лакше прелазе етничке границе од других, који јасно оцртавају, "озвучавају" начин музичког мишљења одређене друштвене заједнице. Кордофони са праговима и аерофони, свирале са рупицама на зидовима цеви, сматрају се, по овим одликама, етнички јасније дефинисани, али се грађењем варијантних облика и одређеним поступцима у извођачкој техници и њихови тонски низови могу модификовати, одн. прилагодити другом музичком језику.² Како су свирале са мешином традиционални инструменти сложене конструкције, могло би се претпоставити да је сваки тип дефинисан

¹ Jordan Jelić, *Akulturacija, Kultura*, Beograd, 1985, 133.

² Данка Лајић-Михајловић, Тонски систем српских трогласних гајди, музички инструмент на релацији национално – мултинационално, у штампи, рад изложен на симпозијуму посвећеном 75. години живота и 50. години рада проф. др Драгослава Девића одржаном у Београду 2001. године.

врстом пискова, одн. обликом свирала, бројем свирала и рупица на њима и да као такав носи конкретне националне и историјске атрибуте. На основу области распрострањања уочава се, насупротив томе, да је мултинационална не само идеја звучања свирале посредством еластичног резервоара ваздуха (мешине), већ и поједини типови ове фамилије инструмената. Међу питањима која се у таквим случајевима намећу јесте питање њиховог етничког и историјског детерминисања. Често је тешко утврдити расадиште, нарочито када се ради о акултурационом процесу који се дешавао у тако давној прошлости да је усвојени феномен постао део и других традиција. Важне смернице у сагледавању културних контаката те врсте су историјски подаци о миграцијама народа и етничких група, односима њихових култура, посебно у сфери фолклорне музике. Изучавајући на овај начин прошлост трогласних гајди из источне групе, коју карактеришу пискови са једноструким ударним језичцима, дошло се до нових и интересантних података.

Велика историјска збивања у 20. веку, урбанизација села и померања великих маса народа имала су за последицу, између осталог, и промене граница распрострањања већине традиционалних инструмената. На основу расположивих података може се претпоставити да су у Србији трогласне гајде биле распрострањене првенствено у источним и централним областима (шопска, јужноморавска, тимочко-браничевска област и Шумадија)³: гранично подручје на коме је регистрован овакав тип гајди на југоистоку је

³ Извори по географском критеријуму, од јужних ка северним областима: Милица Рајшић, Гордана Рогановић, Музичка и орска традиција у Буџаку, *Гласник Етнографског музеја*, 62, Београд, 1998, 238,239; Димитрије О. Големовић, Народна музика у области Тимок и Заглавак, *Гласник Етнографског музеја*, 62, Београд, 1998, 271; Љубинко Миљковић, *Бања, Књажевац, МИП "Нота"*, 1978, 101,102; Слободан Живковић, Гајде из села Брезовице код Трстеника, семинарски рад, Архив Катедре за музикологију и етномузикологију ФМУ у Београду; Драгослав Девић, *Народна музика Драгачева, облици и развој*, Београд, ФМУ у Београду, 1986, 56; др Драгослав Девић, *Народна музика Црноречја (у свейлостии етногенейских процеса)*, Београд, ЈП Штамп, радио и филм Бор, Културно-образовни центар Бољевац, ФМУ Београд, 1990, 82; др Драгослав Девић, Народна музика, *Културна историја Сврљига*, II, Језик, култура и цивилизација, Ниш, Просвета Ниш, Народни универзитет Сврљиг, 1992, 444–447; Петар Ж. Петровић, Гружа, *Српски етнографски зборник*, LVIII, Београд, 1948, 368–369; Петар Ж. Петровић, *О народним песмама у рудничком Поморављу*, Посебна издања Етнографског музеја у Београду, 5, Београд, 1935, 39–40. Осим објављених података коришћена је и грађа са теренских истраживања професора и студената ФМУ у Београду у околини Ниша и Младеновца која потврђује коришћење трогласних гајди у овим крајевима (грађа се налази у Архиву Катедре за музикологију и етномузикологију ФМУ у Београду).

Заплање,⁴ на западу Драгачево,⁵ док је на северу област њиховог распрострањања прелазила преко Саве и Дунава и захватала читаву Војводину.⁶ У Хрватској је оваквих гајди било у панонским пределима (до Пожешке котлине),⁷ у Мађарској су најдуже свиране у Подунављу и Потисју,⁸ а на северу су регистроване у средњој и југозападној Словачкој.⁹ На истоку је ареал трогласних гајди захватао поједине области Румуније, Банат до Хуњедоаре, Олтенију и Буковину,¹⁰ и досезао до Украјине, укључујући првенствено њене западне крајеве¹¹ (видети карту бр. 1 у прилогу). Постоје индикације да је овај тип инструмената са мешином коришћен и нешто западније од назначених области, у Чешкој (у Моравској),¹² а вероватно и у Словенији.¹³

Централни део овог, географски компактног подручја је Панонска низија, а граничне области залазе у велике планинске системе који је окружују. За панонско-карпатске просторе карактеристично је значајно прожимање култура народа и етничких група које ту живе,¹⁴ па су трогласне гајде само један од бројних зајед-

⁴ Мирјана Вукичевић-Закић, *Инструментално и вокално-инструментално наслеђе Заплања у светлу традиционалног музичког мишљења*, магистарски рад, ФМУ у Београду 1993.

⁵ Драгослав Девић, *Народна музика Драгачева*, 56.

⁶ Историјски извори који потврђују распрострањеност гајди у Војводини побројани су раду: Данка Лајић-Михајловић, *Гајде у Војводини*, магистарски рад, Академија уметности у Новом Саду, 2000, 35–39, 55–57.

⁷ Božidar Širola, *Sviraljke s udarnim jezičkom*, Zagreb, JAZU, 1937, 344.

⁸ Balint Sarosi, *Die Volksmusikinstrumente Ungarns*, Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente, Serie I, Band 1, Leipzig, VEB Deutscher Verlag für Musik, 1967, 96.

⁹ Ladislav Leng, *Slovenske ludové hudebné nástroje*, Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1967.

¹⁰ Alexandru Tiberiu, *Instrumentele muzicale ale poporului romin*, Bucuresti, Editura de stat pentru literatură și artă, 1956, 81.

¹¹ Константин Александрович Вертков, Георгий Иванович Благодатов, Эльза Эдуардовна Язовицкая, *Атлас музыкальных инструментов народов СССР*, Москва, Музыка, 1975, 50–52; *Музични инструменти*, каталог изложбе, Свидник, Музей украинської культури, 1972, 39.

¹² Jaroslav Markl, Typologie der tschechischen Sackpfeifen, *Studia instrumentorum musicae popularis*, I, Bericht über die 2. Internationale Arbeitstagung der Study Group on FMI des IFMC in Brno 1967, herausgegeben von Erich Stockmann, Stockholm, Musikhistoriska museet Stockholm, Musikhistoriska museets skrifter 3, 1969, 130.

¹³ Zmaga Kumer, *Ljudska glasbila in godci na Slovenskem*, Ljubljana, Slovenska Matica, 1983, 118, 119.

¹⁴ Никола Пантелић, Етнички и етнокултурни контакти у панонско-карпатском простору, *Етнички и етнокултурни контакти у панонско-карпатском простору*, 15.

ничких културних елемената. Прилагођавање различитим музичким идиомима резултирало је грађењем двеју варијанти двојне свирале: српске и хрватске имају 5 рупица на мелодијској свирали, а мађарске и словачке 6 (постоји и отвор са задње стране свирале, тзв. палчева рупица), док су на подручју Румуније и Украјине заступљене обе варијанте. Мањи број рупица обично се узима као показатељ веће старости свирала, што би, примењено на гајде, указивало на већу архаичност српских и хрватских гајди од њихових средњоевропских "сродника".¹⁵

За историјско и етничко одређење генезе и дифузије трогласних гајди од примарне важности су извори који носе и информацију о националном префиксу, али је таквих, по правилу, мало. Најзначајнији од те врсте извора је писмо Глигорија Трлајића, песника, преводиоца, професора правних наука и гајдаша, Србина рођеног у Мољу, у Бачкој (1776. или 1766. године), упућено 1805. године из Русије сегединском проти Николи Поповићу. Он моли да му пошаљу свирале које описује као трогласне гајде зато што их сматра музичким националним симболом: "(...) Мени су свирале *нужне зајто да не заборавам да сам бачванске, ѿо јестѿ ѿраве чисѿѿе срѿске лозе као и моји ѿраједи (...)*"¹⁶ (Према претходно помнутим ерголошким карактеристикама јасно је да под свиралама подразумева гајде – прим. Д.Л.М.) Више извора с краја 18. и почетка 19. века посредно потврђују да су гајде феномен који је у то време већ чврсто уткан у традиционални музички миље Срба са панонских простора.¹⁷ Помињу се у оквиру критичких осврта на ниво националне свести: "... *ѿоседао би (народ) ѿри рекама Дунаву, Сави, Драви, Тиси и Моришу, као оно Евреи у Вавилону, и обесивши ѿусле, ѿајде и фруле све скуѿа са ѿесмама своима о врбама, ѿлакао би за изѿубљеним Сионом срѿским; ...*"¹⁸ али и у поетском духу, где се на насловно питање "*Тко (ј)е ѿрави срѿски син*" одго-

---

ском ѿпросѿору, Београд, САНУ, Етнографски институт, Посебна издања, 42, 1997, 9,10.

¹⁵ Специфичности традиција манифестују се и потребом за различитим тонским потенцијалима у погледу амбитуса, што се решава бушењем рупица у распореду који, уз примену виљушкaste апликатуре, омогућава извођење мелодија у обиму септима са 5 или октаве са 6 рупица на свирали. Д. Лајић-Михајловић, Тонски ситем српских трогласних гајди...

¹⁶ *Анѿолоѿија сѿтарије срѿске ѿезије*, приредио Младен Лесковац, Нови Сад, Матица српска, Српска књижевност у 100 књига, књ.8 – Књижевни састави, 1972, 364.

¹⁷ Избор различитих врста докумената са поменима гајди видети у: Д. Лајић-Михајловић, *Гајде у Војводини*, 35–39, 55–57.

¹⁸ Неидентификовани часопис, стр.102 (копија у архиви аутора).

вара са: " *Кои љуби срб-азбуку,/ Гусле су му виолин;/ воле гајде, ко музику,/ Игра коло,/ Пева холо:/...*"¹⁹ Иако се сугерише аутентичност, одн. припадање гајди српском традиционалном музичком инструментаријуму, објективан приступ налаже разматрање опције о културној позајмици, па је неопходно сагледати друштвене и културне односе у Панонској низији од времена када су се овде населила словенска племена.

Мишљења научника о трајању Велике сеобе народа су различита: раније уверење да је то било од 5 до 7. века може се по новим изворима кориговати и говорити о присуству Словена на овим просторима већ између 4. и 6. века.²⁰ Мађари су се у Панонију спустили кроз карпатске кланце у 10. веку. Мада се сматра да култура освајача најчешће има превласт над културама освојених народа,²¹ познати су и супротни примери. Чак и мађарски етнографи потврђују да су Словени бројношћу и компактношћу обезбедили специјалан положај и утицај на освајаче.²² Након Косовске битке (1389) словенска култура на овим просторима освежавана је Србима са Балкана који су бежали пред турским освајачима. Историјски споменици помињу осам великих сеоба у периоду од 14. до 18. века.²³ У једном документу из 16. века изречена је жалба како су се "Раџи" (Срби), раширили преко половине тадашње Угарске, а део панонске равнице на југу, од ердељских планина до иза Дунава, називан је по њима "Расџијом".²⁴ Српског живља било је и северније, на територијама Горње земље, данашње Словачке,

¹⁹ Георгије Стефановић, Тко е прави србски син, *Сербскій народный листъ*, 1846, XI, 31, 403.

²⁰ Јован Ердељановић, Трагови најстаријег словенског слоја у Банату, у: *Niederluf sbornik*, Dilu II, svazek 1, Prazе, 1906, 275; Добривој Николић, *Срби у Банату у прошлости и садашњости*, Нови Сад, Штампарски завод и издавачко предузеће "Уранија", 1941, 145–155; Станко Трифуновић, Словени у Панонији, *Књижевна реч*, 474–475–476, Београд, б.г., 32; др Петар Влаховић, Миграциони процеси и етничка структура Војводине, *Гласник Етнографског музеја*, 41, Београд, 1977, 114,115.

²¹ Ј. Јелић, нав. дело, 127.

²² Јован Радонић, Србија и Угарска у средњем веку, *Војводина*, 1, Нови Сад, Историјско друштво у Новом Саду, 1939, 129.

²³ Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, Сабрана дела, 2, Београд, САНУ, НИРО "Књижевне новине", Завод за уџбенике и наставна средства, 1987, 132; Д. Николић, нав. дело, 146.

²⁴ Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја XVIII века – историја насеља и становништва*, Београд, САНУ – Етнографски институт, Посебна издања, ССXXXII, 6, 1955, 20; Ј. Цвијић, нав. дело, 502.

где је још у 15. веку деспот Ђурађ Бранковић добио поседе између Братиславе и Коморана.²⁵ У 15. и 16. веку српска властела је ратовала у саставу угарске војске, за шта су награђивани поседима на које су насељавали своје сународнике. Језгро Краљевске шајкашке флотиле, дела одбрамбеног система који се протезао од Братиславе до Земуна, чинили су Срби. Познато је да су се поседи Павла Бакића, заповедника шајкаша у Горњој Угарској, протезали од реке Трнавке до крајњег запада Словачке, Холича на Морави, у дужини од приближно стотину километара. У 16. и 17. веку српске сеобе у Словачку су подстицане због идеје Фердинанда Хабзбуршког да се створи систем тврђава на Морави, који ће, уз шајкашка утврђења на Дунаву, онемогућити продор Турака. До тих крајева је доспело и чело Велике сеобе под Арсенијем Чарнојевићем крајем 17. века. Путујући по северној Угарској у другој половини 16. века, немачки путописац Стефан Герлах је запазио да су за српски народ у Коморану омиљени инструмент гајде, те да чак и господа плешу уз њега.²⁶ Овај град је током пола миленијума био средиште српског народа у Горњој земљи²⁷ (видети карту бр. 2 у прилогу), па је реалније претпоставити да су Срби, чији су се преци доселили највише век и по пре Герлаховог путовања, још увек чували своју аутентичну културу, него да су прихватили музички инструмент другог народа, који им је, штавише, постао "омиљен". У прилог оваквом размишљању иду и резултати истраживања фолклора српске дијаспоре у Мађарској из друге половине 20. века, који показују да у музици страних утицаја практично нема.²⁸ Да су гајде у прошлом веку биле најважнији инструмент Срба са панонских подручја, јасно је не само из казивања народа и писаних извора, већ и на основу трагова њима својственог извођачко-функционалног стила у свирању тамбураша и виолиниста који су их наследили у народној музичкој пракси.²⁹

²⁵ Љубивоје Церовић, Срби у Словачкој од XV до XX века, у: *Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама*, Београд, САНУ, Етнографски институт, посебна издања, књ. 44, 1998, 207–218.

²⁶ Petar Matković, Putopisi Stephana Gerlacha 1573–1578, *Putovanja po Balkanskom Poluotoku za srednjega vijeka*, Zagreb, Rad JAZU, 1893, 10.

²⁷ Љ. Церовић, нав. дело, 210.

²⁸ Tihomir Vujičić, *Muzičke tradicije južnih Slovena u Mađarskoj*, Budimpešta, Preduzeće za izdavanje udžbenika, 1978, 408.

²⁹ Исто, 250, 251; Лазар Терзин, Народни обичаји православних Срба у Мађарској, у: *Сенџандрејски зборник*, 1, Београд, 1987, 371, 373, 376; Maria Kiss, *Délszláv szokások a Duna mentén*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 119.

Сугестивно је да су трогласне гајде типичне за оне пределе данашње Румуније који се граниче са Србијом и Мађарском: Банат и Ердељ у прошлости су политички припадали Угарској, а етничку већину дуго су чинили Срби, а потом Мађари-Секлери. Румунски народ се у те крајеве насељавао тек од 13. века. И у Влашкој (Олтенији) топонимија сведочи о словенском периоду историје ових простора који је трајао до 18. века, када је дошло до масовног иселења и румунизације Срба који су тамо живели.³⁰

Источна граница територије на којој су регистроване трогласне гајде само је скицирана назнаком да је то западна варијанта украјинских *дуга*, при чему нам нису доступни ни подаци о њиховом историјату, па је тешко и претпоставити која врста везе постоји између српских и украјинских гајди. Словенска прапостојбинска блискост међу Србима и Русима, одн. Украјинцима подржавана је конфесионалним сродством, а нарушавана историјско-политичким збивањима. Већ почетком периода масовних српских сеоба са Балкана у 15. веку део иселењика је одлазио веома далеко од својих огњишта, чак до јужне Русије, али су се најзначајније сеобе на ово подручје збиле у 18. веку. На територији данашње Украјине тада су основане Нова Србија и Славено-Србија. Ниво свести о етничком и културном идентитету, као и улози гајди у њиховом очувању, потврђује поменуто писмо Г. Трлајића.

Посебно деликатну проблематику, с обзиром на заједнички јужнословенски корен, представља сагледавања односа српске и хрватске традиције, нарочито у погледу утврђивања идентитета заједничких културних елемената. Историјска је чињеница да су Срби у великом броју и од давнина живели на територији која је административном поделом од 1945. године издвојена као Република Хрватска у оквиру тадашње Југославије, а потом, 1992. године, као самостална хрватска држава. Први и најупечатљивији помен Срба са овог дела јужнословенске територије потиче из 822. године, када је фрушки (франачки) летописац Ајнхард забележио да је пред нападом франачке војске посавски кнез Људевит побегао "к Србима, за који народ кажу да живи у великом делу Далмације", при чему је овај извор старији од првог историјског помена Хрвата уопште (исправа кнеза Трпимира из 852. год.).³¹ Од тих времена се живот ова два народа одвија током који има етапе преплитања и прожимања, али и највеће нетрпељивости. За српско-хрватски однос у погледу историјата трогласних гајди битна су два момента, од којих је први у већој мери повезан са генезом, а

³⁰ Д. Николић, нав. дело, 153, 154.

³¹ Миле Недељковић, *Срби ѓраничари*, Београд, Нови дани, 1991, V.

други са дифузијом, одн. акултурацијом. Наиме, на територији Хрватске у фолклорној пракси присутне су дипле, свирале са мешином, од којих су неке варијанте³² сродне трогласним гајдама. Основна сличност уочава се у односу гласова: и код трогласних гајди и код дипала мелодијски и пратећи глас крећу се у два регистра са заједничким тоном (синафом), с кључним разликама у погледу тонског потенцијала – карактеристичних низова мелодијских свирала и интервала на којима се базира пратња. До сада није утврђено да ли ова два инструмента припадају истом еволутивном ланцу или различитим етнокултурним слојевима балканског супстрата. Ипак, индикативно је да су од три позната градитељска центра, расадишта дипала, два (Жегар и Отишић) насеља у којима је српски народ чинио већину.³³ На овај путоказ се и географски и хронолошки надовезује стварање Војне крајине у 16. веку. У етничком погледу најзначајнија последица њеног стварања, а посебно издавања повеље Фердинанда II (*Statuta Valachorum*), по којој се крајишки војници стављају под директну власт бечког двора и допушта им се слободан избор и организација локалне управе и судства, било је масовно насељавање Срба и другог нехрватског становништва у Хрватску крајину, Славонију и Срем. Међу описима живота и обичаја граничара налазе се и драгоцени подаци о музичким инструментима, међу којима се наводе просте или двоструке свирале (дудуци) и *žajge*, као и њихов функционални контекст.³⁴ Континуирано присуство гајди у српској традицији са простора данашње Хрватске, најмање од почетка 19. века,³⁵ потвр-

³² Под народним називом *дипле* подразумевају се различити типови двојних свирала са тршчаним писком: тзв. црногорске имају једнак број симетрично распоређених рупица за свирање и чешће се свирају без мешине, док се у Хрватској и Босни и Херцеговини срећу дипле са неједнаким бројем рупица (6:1, 6:2, 6:3), што резултира различитим сазвучним односима свирала (независно од тога да ли се свирају уз помоћ мешине или без ње). Mirjana Vukičević, *Diple Stare Crne Gore*, Etnoantropološki problemi – monografije, knj.15, Beograd, Odeljenje za etnologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1990, B. Širola, *нав. дело*, 13–47; Cvjetko Rihtman, *Diple u Bosni i Hercegovini – aerofoni instrumenti tipa klarineta*, у: *Radovi ANU BiH XXXII*, knj. 11 (1967), 123–142.

³³ Према статистичким подацима из 1948. године, након другог светског рата, геноцида над Србима и послератне планске колонизације која је ишла на штету демографске слике Срба у Хрватској (М.Недељковић, *нав. дело*, XVIII–XX).

³⁴ Спиридон Јовић, Етнографска слика славонске Војне границе, у: *Зборник Мајшине српске за књижевности и језик*, књ. IX–X, Нови Сад, Матица српска, 1962, 138, 148, 150, 154.

³⁵ Данка Лајић-Михајловић, Гајдашка традиција Срба у Хрватској, рад у штампи, усмено изложен на симпозијуму "Срби у источној Хрватској, култур-

ђује српску културу као заједнички именилац за ареал распрострања трогласних гајди.

При разматрању порекла српских трогласних гајди потребно је узети у обзир и могућност њиховог ширења са севера. Након Велике сеобе народа није било значајнијих цивилних миграција у овом правцу, па је једини путоказ помен гајди као војничког инструмента у мађарском извору из 16. века,³⁶ узимајући у обзир да су угарске трупе често ратовале на подручјима јужно од Саве и Дунава. Чини се, с резервом због посредног преузимања податка, одн. немогућности увида у изворни документ, да су ипак јачи контрааргументи: војни походи су махом били транзитни, задржавања релативно кратка и најчешће у утврђењима, одн. у некој врсти изолације. У таквим околностима је вероватноћа да су значајније утицали на локалну традицију веома мала. Податак о гајдама у војсци подстиче и други правац размишљања о српско-мађарским контактима, узевши у обзир чињеницу да су у састав угарских трупа улазили Словени са територија које су потпадале под мађарску власт, међу којима и велики број Срба, па је могуће да је утицај ишао управо у супротном смеру.

Значајне податке о сферама културних утицаја пружају резултати истраживања лингвиста. У савременом мађарском и румунском језику регистрован је велики број словенских речи, а проучавањем језичких сурвивала дошло се до закључка да су то трагови изумрлих јужнословенских говора.³⁷ Осим тога, одређене појаве у централнословачким дијалектима, атипичне за словенски север, објашњавају се утицајем српске енклаве, па се и називају југославизмама. Узимајући ово у обзир, може се резимирати да се некадашњи јужнословенски дијалекатски простор у великој мери подудару са територијом распрострањености трогласних гајди.

И према именовану инструмента мађарско подручје припада словенском свету: "дудама" се називају различити типови инструмената са мешином на великом простору који се протеже са североистока Европе до германског говорног подручја и јужне границе Мађарске.³⁸ Назив "гајде", којим српски народ именује

ни и друштвени доприноси српске националне заједнице", одржаном јуна 2002. године у Осијеку.

³⁶ В. Sarosi, *нав. дело*, 96.

³⁷ Павле Ивић, *Језик и његов развој до друге половине 12. века, Историја српског народа, од најстаријих времена до маричке бишке (1371)*, I, уредник Сима Ћирковић, Београд, Српска књижевна задруга, 1981, 134.

³⁸ Назив *дуге* среће се у Словенији, Хрватској, Чешкој, Пољској, Украјини, Русији, Белорусији, Летонији и Литви.

два типа инструмената са мешином (двогласне и трогласне), користи се од Бугарске, преко Македоније и Грчке, до Албаније, а ка северу – кроз читаву Србију и све до Словачке (која је сада "острво"), мада се на основу података из прошлости може закључити да је овај термин био у употреби и на подручју Мађарске.³⁹ Према мађарским изворима, термини *guge* и *gajge* забележени су на овој територији још у 14. веку, док се мађарска реч *tömlősip* бележи тек од касног 15. века.⁴⁰

На основу распрострањености трогласних гајди као типа може се са сигурношћу извести закључак да се ради о мултинационалном инструменту. Према тој чињеници, статус "традиционалног фолклорног инструмента", каквим га сматра сваки од народа који на њему музицира, у првом тренутку делује парадоксално. Објашњење следи у виду варијаната основног типа конструкције, којима се "прототип" прилагођава различитим музичким идиомима. Други ниво адаптације музичком окружењу представља извођачка пракса, са поступцима који резултирају жељеним тонским потенцијалом (виљушката апликатура, делимично затварање рупица и сл.) и, коначно, за сваки народ карактеристичним музичким изразом.

Постојање варијантних облика инструмента и третман "традиционалног" указује на то да се ради о веома старој базичној идеји, па чак и о знатној временској дистанци од процеса акултурације током кога је дошло до преузимања инструмента. На основу археолошких извора може се закључити да су Словени користили двојне свирале сличне онима какве имамо и код трогласних гајди, већ у време свог расељавања из заједничке матице.⁴¹ У којој им мери припада заслуга за преобликовање инструмената из ове групе не може се са сигурношћу тврдити. Сегмент који недостаје за сагледавање еволуције двојних кларинетских свирала код Јужних Словена је однос дипала и трогласних гајди. Поменута Герлахова белешка о гајдама код Срба у северној Угарској има посебну вредност ако се тумачи у светлу чињенице да су на том подручју, и код Срба и код Мађара, регистроване само трогласне гајде: ако би био потврђен закључак да је овај тип гајди постојао већ у 16. веку, добили бисмо значајне временске координате за сагледавање различитих појава у музичком фолклору.

Вишегласни начин музичког мишљења на основу којег су настали инструменти попут дипала и трогласних гајди, по мишљењу

³⁹ В. Sarosi, *нав. дело*, 86.

⁴⁰ Исто, 86.

⁴¹ Đurđica Palošija, *Ranosredovječne panonske dvojne sviraljke*, *Etnološki pregled*, Beograd, 1960, 2, 63–84; Josef Režny, *Dudy a dudaci*, České Budejovice, Mestske muzeum Volyne, 1978, 8.

многих начника, на својеврстан начин је кодиран у словенској генетици. У прилог оваквом ставу иде и постојање вокалног еквивалента сазвучној структури трогласних гајди, тзв. певања "на бас".

Подударање простора на којима су заступљене трогласне гајде и области на којима су Срби живели у броју и трајању које је резултирало знатним културним утицајима, о чему сведоче етнолошка и лингвистичка истраживања, упућује на закључак о важности њихове улоге у историјату овог инструмента. На основу до сада доступних података она се не може прецизно утврдити, а напредак у раду је условљен увидом у резултате проучавања других националних музичких традиција, посебно мађарске и хрватске. Инсистирање на проучавању порекла трогласних гајди произлази из њихове важности за макротеме које етномузиколозима намеће српска традиционална фолклорна музика, као што су типологија и стратиграфија стилова.

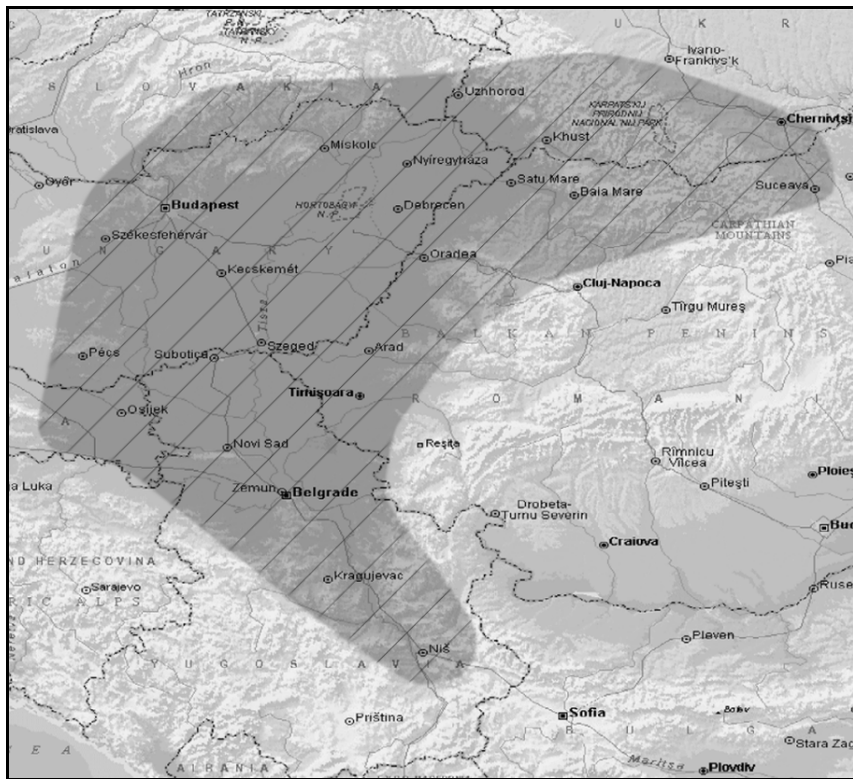
Danka Lajić-Mihajlović

THE HISTORY OF THE THREE-PART BAGPIPES IN THE LIGHT OF MIGRATIONS

(Summary)

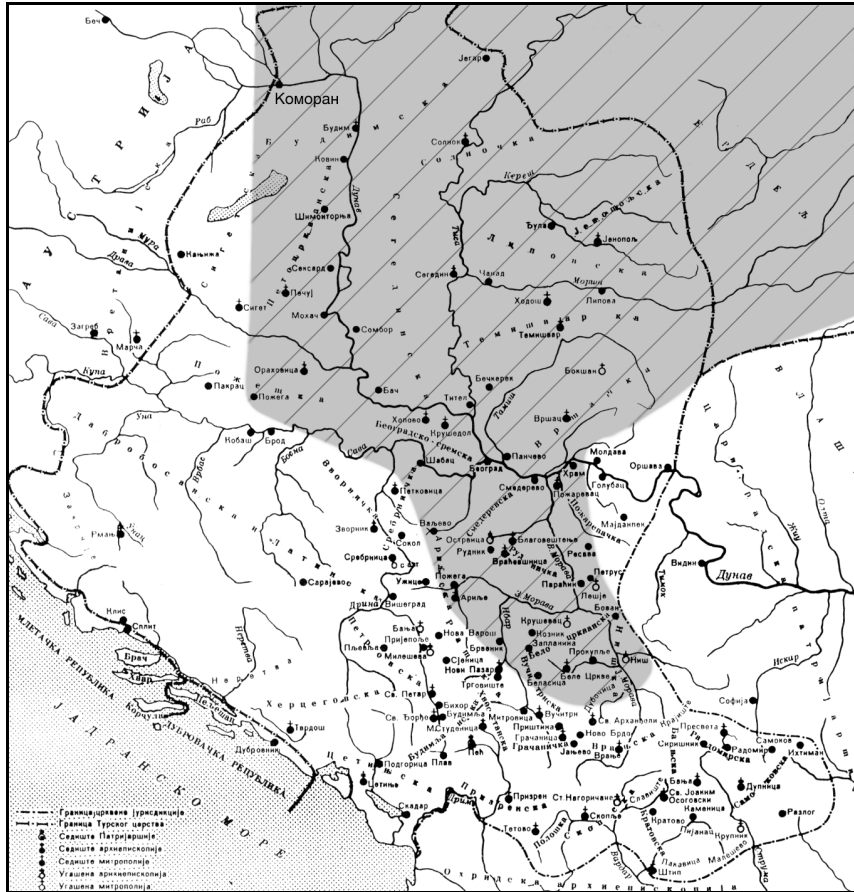
Three-part bagpipes could be designated as multinational musical instruments, since they are and were found in Serbia, Croatia, Hungary, Slovakia, the Ukraine and Romania. In order to determine the movement of their circulation in the past, it is important to investigate the influences that the different cultures had on one another. The central area of the vast territory where they were used coincides with the territory of Hungary when it was part of the Austrian Empire. From that fact it can be deduced that the presence of bagpipes as a common cultural element was the result of the influence of the Hungarian conquest. Another interpretation is based on data concerning Serbian migrations. The area where three-part bagpipes are spread significantly coincides with that of Serbian cultural influences. This finding is supported by linguistic research. The instrument related to bag-pipes, the double clarinet ("diple"), a traditional instrument of the Serbs, and the singing "on the bass" (a vocal counterpart of the harmonical structure of three-part bagpipes), mark the musical features that are characteristic only of Serbs and Croats, and are not found among other peoples that use three-part bagpipes. It is a delicate matter to differentiate the roles of those two peoples because of their common origins and centuries of close proximity on the territory that has recently gained the status of the republic of Croatia. However, on the basis of known data it seems that the key-role was played by Serbs. Such research is important for investigating typologies and stylistic stratigraphies of Serbian traditional music.

UDK : 891.7 (4-12) : 788.031.4

 распрострањеност трогласних гајди (оријентационо)

Карта бр. 1

 распрострањеност трогласних гајди

Карта бр. 2

Основна карта преузета из: *Музеј Војводине*, стална поставка, водич, Нови Сад, 1997, 158.